

ХОЛОД Ю. А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри фундаментальних
та юридичних дисциплін
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 340.1:[342.7+341.231.14]
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.8>

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Дослідження присвячено дослідженню ролі та місця фундаментальних прав людини у системі забезпечення прав людини у сучасному світі, визначенню юридичної природи фундаментальних прав людини.

Наголошено на тому, що суспільство яке як найважливішу соціальну цінність сприймає людину, її внутрішню свободу та права як прояв цієї свободи, формується імперативний посил до держави та її інституцій щодо визнання, дотримання та захисту прав і свобод людини та громадянина. Стверджується, що держава є гарантом не лише забезпечення прав і свобод, а й відповідальною за їх захист від будь-яких порушень. У цій системі права і свободи людини і громадянина є фундаментальним надбанням людства, важливим елементом у процесі становлення й соціалізації кожного індивіда, адже дозволяють йому задовольняти свої потреби та реалізовувати власний потенціал у різних сферах суспільного життя.

Обґрунтовано позицію, що права і свободи людини і громадянина не лише забезпечують особисту свободу та гідність, але й є критичним елементом для побудови справедливого та рівноправного суспільства. Ці принципи є фундаментальними цінностями, що визначають спільні стандарти справедливості та гуманізму. Забезпечення цих прав і свобод передбачає створення ефективної системи правосуддя, яка гарантує захист кожного громадянина від дискримінації, притискання та неправомірного обмеження його прав. Фундаментальні права людини посідають вищу ланку у системі прав, вони створюють ту систему координат, у якій відбувається розвиток прав і свобод людини. Виокремлено особливі юридичні властивості фундаментальних прав людини. Фундаментальні права є головними, оскільки закріплюють головні, принципові положення та слугують юридичною базою для регламентації всіх інших прав

Зроблено висновок, що розвиток суспільних відносин і науково-технічний прогрес не лише вносять позитивні зміни у життя людей, але й породжують нові, раніше не враховані проблеми, які вимагають адаптації правового середовища. Фундаментальні права людини стають ключовим інструментом у вирішенні цих сучасних викликів, оскільки вони є універсальними та невід'ємними, тобто вони притаманні всім людям, незалежно від їхньої раси, статі, релігії, соціального статусу чи інших характеристик. Фундаментальні права людини не лише визначають юридичний каркас для взаємодії між особою та владою, але й відображають глибокі моральні та етичні цінності, які визнаються багатьма суспільствами та закладають фундамент для справедливого, гуманного та розвинутого суспільства.

Ключові слова: права людини, фундаментальні права людини, справедливість, гарантії, законодавство, міжнародні нормативно-правові акти, захист прав людини.

Kholod Yu. A. Fundamental human rights: general theoretical characteristics

The study is devoted to the role and place of fundamental human rights in the system of human rights in the modern world, and to the definition of the legal nature of fundamental human rights.

The author emphasises that a society which perceives a person, his/her internal freedom and rights as a manifestation of this freedom as the most important social value, creates an imperative message to the State and its institutions to recognise, respect and protect human and civil rights and freedoms. It is argued that the state is not only a guarantor of rights and freedoms, but also responsible for their protection from any violations. In this system, human and civil rights and freedoms are a fundamental property of mankind, an important element in the process of formation and socialisation of each individual, since they allow him/her to satisfy his/her needs and realise his/her potential in various spheres of public life.

The author substantiates the position that human and civil rights and freedoms not only ensure personal freedom and dignity, but are also a critical element for building a just and equal society. These principles are fundamental values that define common standards of justice and humanity. Ensuring these rights and freedoms requires the establishment of an effective justice system that guarantees the protection of every citizen from discrimination, harassment and unlawful restriction of their rights. Fundamental human rights occupy the highest level in the system of rights; they create the coordinate system in which human rights and freedoms are developed. The author identifies special legal properties of fundamental human rights. Fundamental rights are the main ones, since they enshrine the main, fundamental provisions and serve as the legal basis for the regulation of all other rights

The author concludes that the development of social relations and scientific and technological progress not only bring about positive changes in people's lives, but also give rise to new, previously unaccounted-for problems that require adaptation of the legal environment. Fundamental human rights are becoming a key tool in addressing these modern challenges, as they are universal and inalienable, i.e. they are inherent in all people, regardless of their race, gender, religion, social status or other characteristics. . Fundamental human rights not only define the legal framework for the interaction between the individual and the government, but also reflect the deep moral and ethical values recognised by many societies and lay the foundation for a just, humane and developed society.

Key words: human rights, fundamental human rights, justice, guarantees, legislation, international legal acts, human rights protection.

Вступ. Побудова правової держави передбачає створення такого громадського союзу, який, ґрунтуючись на праві і законі, встановлює правильні і гуманні взаємини між органами державної влади і особою. Однак у прагненні створити таку державу і визнання міжнародних стандартів до вирішення проблеми забезпечення реалізації громадянами своїх прав і свобод дуже велика дистанція. Невід'ємною складовою такого забезпечення є налагоджений соціально-правовий механізм захисту громадян від порушень їх прав і свобод.

Світова спільнота відкидає будь-яку дискримінацію і категорично забороняє її. Така заборона поширюється на користування всіма правами і свободами людини. Комітет ООН з прав людини визначає дискримінацію як «будь-яке розрізнення або перевагу, засноване на ознаках раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національності та соціального походження, майнового стану, народження або за іншою ознакою і яке має на меті або наслідком знищення або применшення визнання, використання або здійснення всіма особами, на рівних засадах, всіх прав і свобод» [1, с. 50; 2, с. 12]. Отже, дослідження проблематики прав людини становить необхідну частину аналізу фактичного

положення особи у суспільстві та державі. Важливо висвітлити структуру та систему прав і свобод, що впливають із специфіки сфери діяльності особи.

Постановка завдання (формулювання цілей статті). Метою статті є теоретико-правове дослідження ролі та місця фундаментальних прав людини у системі забезпечення прав людини у сучасному світі. В ракурсі сформульованої мети виявляються наступні завдання дослідження: визначити юридичну природу фундаментальних прав людини; виокремити основні аспекти фундаментальних прав людини; окреслити основні характеристики, притаманні фундаментальним правам людини.

Результати дослідження. Еволюційні тенденції в будь-якому суспільстві та державі залежать від того, які цінності є найбільш поширеними серед населення, які моральні ідеали та уявлення покладаються в їх основу. Слід звернути увагу на той факт, що суспільна мораль є похідною від звичаїв і традицій, пануючих у певному суспільстві, але при цьому вона виходить також із системи норм і правил поведінки, що встановлюються й гарантуються державою. Саме моральні принципи суспільства є тим взірцем, на який орієнтуються цінності окремих індивідів та їх колективів.

У суспільстві, яке як найважливішу соціальну цінність сприймає людину, її внутрішню свободу та права як прояв цієї свободи, формується імперативний посил до держави та її інституцій щодо визнання, дотримання та захисту прав і свобод людини та громадянина. Цей посил поступово трансформується в обов'язок держави і передбачає створення та реалізацію ефективно діючих механізмів правового захисту від будь-яких порушень і неправомірних обмежень, у тому числі таких, що виходять від самої держави, її органів та посадових осіб, а також відновлення порушених прав і свобод [3, с. 7]. Цей імперативний посил до держави та її інституцій щодо визнання, дотримання та захисту прав і свобод людини та громадянина обумовлює не лише взаємовідносини між індивідом і владою, але й визначає сутність демократичного правового порядку. Держава стає гарантом не лише забезпечення прав і свобод, а й відповідальною за їх захист від будь-яких порушень. У цій системі права і свободи людини і громадянина є фундаментальним надбанням людства, важливим елементом у процесі становлення й соціалізації кожного індивіда, адже дозволяють йому задовольняти свої потреби та реалізовувати власний потенціал у різних сферах суспільного життя. Ступінь їх гарантування визначає ступінь демократичного розвитку будь-якого суспільства [4, с. 381; 5, с. 71]. Права і свободи людини і громадянина не лише забезпечують особисту свободу та гідність, але й є критичним елементом для побудови справедливого та рівноправного суспільства. Ці принципи є фундаментальними цінностями, що визначають спільні стандарти справедливості та гуманізму. Забезпечення цих прав і свобод передбачає створення ефективної системи правосуддя, яка гарантує захист кожного громадянина від дискримінації, притискання та неправомірного обмеження його прав.

Демократичний розвиток суспільства нерозривно пов'язаний з визнанням та дотриманням прав і свобод. Вони стають важливим критерієм для оцінки ступеня розвиненості громадянського суспільства, його здатності забезпечити участь громадян у прийнятті рішень та розв'язанні ключових питань суспільства. Таким чином, гарантування прав і свобод не лише визначає ступінь демократичності суспільства, але і сприяє його стабільності та процвітанню, створюючи умови для повноцінного розвитку кожної особи, оскільки права людини слід сприймати як «її соціальну спроможність вільно діяти, самостійно обирати вид та міру своєї поведінки» [6, с. 290; 7, с. 631; 8, с. 27]. Саме за допомогою прав людини визначаються межі соціальних можливостей людини та встановлюється інституціональний і соціально-правовий механізм їх реалізації [9, с. 67; 10, с. 34].

Таким чином, права людини (*human rights*) слід розглядати як універсальні фундаментальні засади взаємодії людини та держави; цінності, які більшість не має права порушувати по відношенню до меншості; інструменти обмеження волі більшості (або влади) у демократичному суспільстві по відношенню до меншин; юридичні зобов'язання, покладені в основу етичних норм.

Відправними точками концепції прав людини є положення про: обмеження будь-якої влади, у т.ч. державної; наявність у всіх людини приватної, автономної сфери, що перебуває поза межами впливу будь-яких структур; кожна людина уповноважена протидіяти державі з метою захисту її прав. Відповідно, розрізняють такі категорії прав людини: особиста свобода (захист автономії індивіда і неможливість втручання держави в його життєдіяльність); політичні права (людина як активний суб'єкт життєдіяльності суспільства); процедурні права (інструменти захисту людини від свавілля держави); соціальні права (гарантії мінімальної економічної безпеки для задоволення базових потреб людини).

Визначені відправні точки характеризують феноменальність категорії «права людини» та визначають базові особливості – універсальність як приналежність усім людям, не зважаючи на соціальний статус, та невід'ємність як неможливість добровільної відмови від них або їх примусового виключення. Тобто права людини належать людині від народження і визначаються біологічною приналежністю індивіда до людського роду, а не державою чи державною політикою.

Важливою характеристикою прав людини є їх рівність: 1) рівність у праві – стандарт, який забороняє створення різних правових систем для різних соціальних груп; 2) заборона дискримінації як необгрунтованої диференціації прав і повноважень людей; 3) рівність перед правом – стандарт, який забороняє владі по-різному судити і взаємодіяти з різними категоріями населення; 4) рівність прав – стандарт рівності прав різних соціальних груп [11].

Фундаментальні права людини посідають вищу ланку у системі прав, вони створюють ту систему координат, у якій відбувається розвиток прав і свобод людини [12, с. 3]. Латиноамериканський правознавець Г. Фаундес Ледесма вказує, що вираз «основні права людини» дозволяє розрізнити, приміром, право на життя і право на приватність, перше з яких буде «фундаментальним», оскільки воно вважається більш важливим, ніж друге [12, с. 3–4; 13, с. 16]. Фундаментальні права людини, становлять верхівку системи прав, надаються особливим статусом в контексті правових норм. Вони виступають як основоположні, невід'ємні та непорушні аспекти, які формують основу для розвитку всіх інших прав та свобод. Високий ступінь важливості, який приділяється цим правам, визначає їхню природу як ключових гарантій для забезпечення гідності та свободи кожної особи.

Зважаючи на фундаментальність прав людини, взаємозв'язок відносин між державою і особою полягає в тому, що держава визнає права і свободи людини, хоча деякі з них належать людині від народження. Таке визнання певною мірою обмежує владу держави, але це не повинно вести до применшення її ролі. Держава не лише захищає права і свободи людини, але й надає їм обов'язкову юридичну силу закону. Під законом, як відомо, розуміється акт довгострокового тривалого користування, який поширюється на всю територію держави і адресований максимальному колу суб'єктів правовідносин.

В основі всіх правових норм, закріплених галузевим законодавством будь-якої держави, лежить Конституція як Основний закон. Перелік прав, зафіксованих на її сторінках, є обов'язковим для виконання всіма державними і громадськими органами і населенням країни. Такі права не обмежуються певним колом людей, а поширюються на будь-яку людину. У науці і практиці вони отримали найменування фундаментальних (основних) прав. Характерною їх рисою є наявність особливих юридичних властивостей, тобто вони:

- є основою всіх інших прав і свобод, закріплених іншими нормативними актами;
- адресовані не конкретній людині, а широкому колу об'єктів, тобто встановлюють принципи, на яких має будуватися галузеве законодавство;
- рівні і єдині для всіх без винятку;
- відрізняються особливим механізмом реалізації – виступають як передумова будь-яких правовідносин в конкретній сфері невід'ємних прав кожного учасника цих правовідносин;
- мають особливу юридичну форму закріплення – фіксуються в нормативному акті, що наділений вищою юридичною силою, – в Конституції держави;

– забезпечуються підвищенням рівнем правової охорони, не можуть бути змінені в рамках діючої конституції без прийняття нової.

Цей вид прав відрізняється своєю фундаментальністю, стабільністю і високим ступенем гарантованості. Вони визнаються основними, оскільки закріплюють головні, принципові положення та слугують юридичною базою для регламентації всіх інших прав. Звідси випливає, що термін «фундаментальний» і «основний» є синонімами. Однак слід мати на увазі, що основні права можуть встановлюватися не лише конституцією, але й іншими нормативними актами. Така обставина дозволяє трактувати термін «основні» права ширше, ніж «конституційні» [2; 1, с. 52–54].

Однак перелік конституційних норм далеко не вичерпує потреби людей. Розвиток суспільних відносин і науково-технічний прогрес висувають нові проблеми, які потребують правового забезпечення. Цю прогалину усувається за допомогою законів, указів та інших нормативних актів кримінального, трудового, сімейного, цивільного та іншого законодавства. На неконституційному рівні нові норми закріплюються усіма галузевими системами права і тому називаються галузевими. Вони конкретизують і розвивають широкий спектр правових відносин в різних сферах життя і матеріального виробництва, лише позначених конституцією, але не врегульованих нею [1, с. 52–54]. Розвиток суспільних відносин і науково-технічний прогрес не лише вносять позитивні зміни у життя людей, але й породжують нові, раніше не враховані проблеми, які вимагають адаптації правового середовища. Фундаментальні права людини стають ключовим інструментом у вирішенні цих сучасних викликів.

З одного боку, наукові досягнення та технологічний прогрес можуть породжувати питання, пов'язані з приватністю, етикою використання інформації, а також можливими негативними впливами на суспільство. Забезпечення конфіденційності, захист особистих даних та визначення етичних рамок стають актуальними завданнями для правового забезпечення, яке повинно враховувати принципи та цінності фундаментальних прав.

З іншого боку, економічні та соціальні зміни можуть призводити до нових форм нерівності, дискримінації чи викликати загрози для працівників у зв'язку із заміною робочих місць автоматизацією. Фундаментальні права людини, такі як право на працю, соціальну справедливість та освіту, викликають необхідність розробки та вдосконалення правових механізмів для забезпечення справедливого та ефективного розвитку. Таким чином, у світлі сучасних викликів розвитку суспільства та технологій, фундаментальні права людини виступають як важливий стовп у формуванні та адаптації правових норм, спрямованих на збереження гідності, свободи та справедливості в сучасному світі.

Висновки. Фундаментальні права людини характеризуються тим, що вони є універсальними та невід'ємними, тобто вони притаманні всім людям, незалежно від їхньої раси, статі, релігії, соціального статусу чи інших характеристик. Це базові права, які визнаються на міжнародному рівні.

Фундаментальні права включають, але не обмежуються, такими основними аспектами, як право на життя, свободу, безпеку, недоторканність особи, свободу висловлення, свободу віросповідання, право на освіту, право на рівні можливості, право на справедливий суд, та багато інших. Вони слугують гарантією того, що кожна людина має право на гідне життя та реалізацію свого потенціалу, незалежно від умов чи обставин. Ця універсальність фундаментальних прав є важливим аспектом, який визначає їхню сутність та важливість у глобальному контексті прав людини.

Фундаментальні права визнаються основними, оскільки вони закріплюють ключові, принципові принципи, які стосуються гідності, свободи та рівності кожної людини. Вони є невід'ємними та універсальними, що означає, що вони є загальними для всіх і не можуть бути позбавлені жодним суспільством чи владою. Фундаментальні права часто виступають як основа для регламентації інших прав та обов'язків у суспільстві. Вони визначають стандарти для справедливості, гуманізму та рівноправ'я, і в цьому контексті інші права та свободи зазвичай вирігуюються та гарантуються. Ці основні права не лише визначають юридичний

каркас для взаємодії між особою та владою, але й відображають глибокі моральні та етичні цінності, які визнаються багатьма суспільствами та закладають фундамент для справедливого, гуманного та розвиненого суспільства.

Список використаних джерел:

1. Стахура Б. І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2016. 180 с.
2. Конституційне право України : підруч. / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2000. 592 с.
3. Сокурєнко В. В. Права людини як універсальна цінність. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини* : тези доп. Всеукр. круглого столу (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 7–9.
4. Проць І. М. Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 381–384.
5. Лазарєв В. В., Малиновська Т. М. Особливості гарантування прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. *Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану* : зб. наук. пр. (м. Харків, 26 трав. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 71–73.
6. Теорія держави і права : навчальний посібник / С. К. Бостан, С. Д. Гусарєв, Н. М. Пархоменко та ін. Київ : Академія 2013. 348 с.
7. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ : ДУХ І ЛІТЕ-РА, 2016. 760 с.
8. Лазарєв В. В. Сучасний науковий дискурс про співвідношення понять «право людини» і «свобода людини». *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 26–27 черв. 2020 р.) / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2020. С. 26–29.
9. Загоруй І. С. Поняття «права людини» : теоретико-правові підходи до розуміння прав людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідорєнка*. 2016. Вип. 2. С. 66–82.
10. Лазарєв В. В. Сучасний науковий дискурс про типологію прав людини. *Становлення громадянського суспільства в Україні* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 1–2 травня 2020 р.). Дніпро : ГО «Правовий світ», 2020. С. 34–36.
11. Павлик Н. П. Права людини / Human Rights. *Енциклопедія прав людини : соціально-педагогічний аспект* : колективна монографія / за заг. ред. Н. А. Сейко. Житомир : Волинь, 2014. С. 26–30. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/23602/1/%D0%B-F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0.PDF> (дата звернення: 27.11.2023).
12. Волошенюк О. В. Теоретична характеристика категорії «фундаментальні права людини». *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 15–19. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.2>
13. Faúndez Ledesma H. *The Inter-American System for the Protection of Human Rights : Institutional and procedural aspects*. 3 ed. San José, C.R. : Instituto Interamericano de Derechos Humanos, 2008. 1024 p.

